

“Причерноморский регион в контексте европейской политики: прошлое и настоящее”, 4–6 сентября 2008 г., Одесский национальный университет. – Одесса, 2008. – С. 350–362.

33. Бойко Я.В. Розміщення білоруського етносу у Північному Причорномор'ї (кінець XIX – початок XX ст.) // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського. Зб. наук. праць. – Вип. 27: Історичні науки. – Миколаїв: МДУ, 2009. – С. 20–34.

34. Верещагин П.Д. Крестьянские переселения из Белоруссии.– Минск: БГУ, 1978. – 144 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бойко Ярослав Володимирович – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник, директор науково-дослідної установи (НДУ) Інститут історії Південної України.

Наукові інтереси: міграція населення в Україні та країнах Східної Європи у XVІІІ–XX ст., розвиток продуктивних сил, ринку праці та ринкових відносин у Північному Причорномор'ї у другій половині XIX – на початку XX ст., географія населення, історична демографія, етнографія, етнополітичні та геополітичні проблеми сьогодення..

Верещагін Павло Дмитрович – доктор історичних наук, професор Гомельського державного університету Республіки Білорусь.

Наукові інтереси: соціально-економічний розвиток Білорусі у другій половині XIX – на початку XX ст., особливості формування етнічного складу населення республіки, міграція білоруського населення на окраїни Російської імперії у вказаний період.

УДК 94(477)-058.244“18-19”

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУ Т. Г. ШЕВЧЕНКА В УКРАЇНСЬКІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

Інна ВІВСЯНА (Кіровоград)

Проаналізовано обставини формування культу Т. Г. Шевченка у суспільно-політичній думці другої половини XIX ст. Визначено роль членів петербурзької “громади” та галицьких народовців у започаткуванні та поширенні вшанування пам'яті Кобзаря.

Ключові слова: культ, пророк, національна ідея, соборність.

Проанализировано обстоятельства формирования культа Т. Г. Шевченка в общественно-политической мысли второй половины XIX в. Определена роль членов петербургской “громады” и галицийских народовцев в основании и распространении почитания памяти Кобзаря.

Ключевые слова: культ, пророк, национальная идея, соборность.

Analysis of the circumstancer of the formation of the worship of the t. g. Shevchenko in social and political thought in the second half of the nineteenth century. Defined the role of the members of the St. Petersburg of “community” and the Galician narodovciv in honor and memory inaugurate orphan spread the Kobzar.

Keywords: cult, Prophet, national idea, unification.

Суспільна думка завжди подає узагальнені образи, вироблені протягом значного часу та усталені в народній свідомості. Окремі з них перетворюються на міфи. Міф Тараса Шевченка – однієї з небагатьох постатей у пантеоні української культури, хто справді здобувся на власний міф, – це міф не тільки творчості, а й життя. І даремно іронізують інтелектуали, зокрема російські, з приводу культу Шевченка. Культ – нормальна річ, це діяльна сторона міфу, його вияв у

безпосередній соціальній практиці. І такі міфи, такі культи є в кожній культурі. Важливим культ Шевченка є тому, що має загальноукраїнський характер. Адже столітнє перебування частин України в складі різних держав не сприяло формуванню єдиного національного міфу. Міф Т. Шевченка – один із небагатьох, який є спільним для всієї України [1]. Варіації цього міфу бачимо в більшості вітчизняних політичних сил ХХ століття. І до сьогодні культ Шевченка має значну силу як “громадянська релігія офіційного Києва” [2]. Свою повагу до нього демонструють представники всіх політичних сил України. Проте всі вони по різному, часто своєрідно розуміють значення для українців їхнього великого поета. Можна навіть говорити про пряме використання авторитету Т. Шевченка у власних цілях, підлаштування його поглядів під специфіку кожної з ідеологій.

У цій розвідці маємо на меті визначити, коли саме й де зародився та формувалася культ поета у вітчизняній суспільно-політичній думці, чому саме його вважають глашатаєм української національної ідеї. Над подібними питаннями замислювалося багато дослідників творчості Кобзаря. Кількість наукових праць про Шевченка вже, очевидно, перевищила тисячні показники. Шевченкознавство можна вже виокремлювати як самостійну наукову галузь. Умовно можна розділити авторів шевченкознавчих студій на три групи: пафосних співців, які всіляко возвеличують значення Т.Г.Шевченка для української справи, тобто прихильників та популяризаторів культу; гнівних критиків міфотворчості, які відкидають будь-яке возвеличення поета й старанно розвінчують вияви культу; і, врешті, об’єктивних дослідників, котрі неупереджено оцінюють як творчість Кобзаря, так і значення існування його культу.

Першу групу найбільш яскраво презентують галицькі автори. Серед них відзначимо М. Возняка. Шевченківською тематикою він починав свій науковий шлях (“Народний культ Шевченка в Галичині” – 1911), нею і закінчував його (передмова до видання “Кобзаря” – 1955). Досі залишаються невідомими його праці “Від появи “Кобзаря” Т. Г. Шевченка до наших днів” та інші: “Т. Г. Шевченко і М. В. Гоголь” (1952), “Шевченко і Пушкін” (1952), “3 рукописних писань Франка про Шевченка” (1952), “Промова в день святкування річниці Т. Г. Шевченка” (1947). Оpubлікована 1989 р. стаття “Перший етап зацікавлення Шевченком у Наддністрянщині” (1940 р.) дає нам цінну інформацію про започаткування культу [3, с. 119 – 122]. Він також приділив значну увагу шевченкознавчим студіям І. Франка. Одним із палких прихильників культу поета й першим дослідником феномена святкування роковин був С. Єфремов [4]. Є. Чикаленко пояснював ні з чим незрівнянну популярність Шевченка тим, що “...культ Шевченка – це не культ особи, а культ ідей, що лежать в основі нашої національної самосвідомості і служать нам провідною зорею” [5, с. 89].

Автори книги “Тарас Шевченко – крестный отец украинского национализма” вважають, що Т. Г. Шевченко йде проти української культури, а її гідні представники М. Максимович, Н. Костомаров, М. Драгоманов, П. Куліш давали “тверезу оцінку” його поглядів [6]. До другої групи належить також київський історик О. Каревін, стверджуючи, що до революції 1917 р. Т.Шевченко був нікому не відомий, а його культ створила радянська влада [7]. “Вурдалак Тарас Шевченко” – літературно-публіцистичний твір, що численною критикою був сприйнятий як пасквіль, сучасного українського російськомовного скандального публіциста Олеся Бузини [8], в якій автор у різний спосіб (посиленням акцентів на негативних моментах біографії, підтасовуванням фактажу й відвертими інсинуаціями та наклепами) намагається вибудувати негативний образ Тараса Шевченка.

Серед перших неупереджених критиків культу Кобзаря слід виокремити М. Драгоманова. Безумовно, до його праці “Шевченко, українофіли і соціалізм” (1878) буде звертатись кожен, кого цікавить ця проблема. Праця з’явилася в результаті тривалих спостережень автора над спадщиною Шевченка, якій Драгоманов, зокрема, присвятив нарис у петербурзькій газеті “Неделя” (1874, № 37), статтю “Славянское и русское значение Шевченко” (“Киевский телеграф”, 1876, 1 июня) тощо. Автор гостро критикував формальний культ Шевченка в Галичині, що спирався на тенденційне препарування народовцями його творчості, налічив кільканадцять різуче строкатих, до взаємовиключності, і різуче довільних – і в

ушлявленні, і в негоції – версій Шевченкового образу, – від “українофіла”, “безумного патріота” й “сепаратиста” до “нігіліста” й “соціаліста”, від пророка до лжепророка й богохульника. “Українолюбці давно вже величають його й як письменника, і як проводиря в громадській праці, а з цього величання справа українська, ні письменна, ні громадська, не дуже-то посувається. Ми пам’ятаємо, як колись “Основа” одповідала на всі закиди московських слов’янофілів про те, що навряд може й потрібно бути особнє письменство українське, тим, що одповідь на кожний закид кінчала: “У нас єсть Шевченко” [9, с. 400 – 401].

Драгоманов з повагою ставився до Шевченка як до людини, творця, але їм не судилося зустрітися за життя. 7 травня 1861 року в Києві під час громадської панахиди М. Драгоманов виступив над труною поета з промовою, яка стала етапною в його становленні як політичного мислителя. М. Драгоманов визнавав, що його світогляд формували твори Тараса Шевченка. Це підтверджується працями „Святкування роковин Шевченка в “руському обществі” (1873), “Поминки Шевченка у Відні й Львові” (1875), “Війна з пам’яттю про Шевченка” (1882), “Т. Шевченко в чужій хаті його імені” (1893).

Перебуваючи під впливом ідей М. Драгоманова, І. Франко почав поборювати безкритичний культ Т.Шевченка в Галичині. Одна з перших шевченкознавчих статей І.Франка – “Причинки до оцінення поезій Т.Шевченка” (1881). І. Франко не вважав за потрібне згодом передруковувати цю річ, що не витримала іспиту часу. Стаття І.Франка мала стати підсумковою, в якій були б осмислені ідеї, викладені в праці О.Партицького “Провідні ідеї в письмах Т.Шевченка” (1872), у статті О.Огоновського про Шевченкові поеми, у статті Ф.Вовка “Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя” (1879), а також у відомій рецензії М.Драгоманова на “Кобзар” Т.Шевченка. Надалі І. Франко живе вірою в майбутнє соборної держави, у невмирущість національного Вічного революціонера. Він бачить, як дух Тараса, “наче той огненний стовп в пустині, йде перед гоненим народом України”. Для нього Шевченко не “міф”, а велетенське дерево, “дуб степовий”, від якого “розрісся вже цілий могучий ліс” поборників “святої волі” [10, с. 11].

Музеєзнавець Ольга Резниченко вважає, що “своєрідна націократична ідеологія, закладена у творчості поета, визначила логіку формування нації та її державницьких змагань уже від самої смерті поета. Вона дала можливість сакралізувати його ім’я, затвердити його як символ нації, ідентифікувати його могилу як культове місце для поклоніння й паломництв, збудувати пам’ятники як необхідний атрибут для утворення та здійснення традиційних ритуалів, через які нація переважно (а може й виключно через них) маніфестує себе як цілість” [11]. Одним із наймасштабніших досліджень цього питання можна вважати працю О. Гриценка [12].

Слава народного поета поширилася ще від часу першого видання “Кобзаря”. Багато сучасників залишили спогади про велику популярність віршів як в інтелігентному середовищі, так і серед простого люду. Дуже позитивно відгукнулись і критики. Оцінити значення поезій Шевченка спробував М. І. Костомаров. Під псевдонімом Єремія Галка він писав 1843 р.: “Чувство поэта отличается характером томным, унылым; он принимает близко к сердцу прежнюю судьбу народа, – но это тоска вовсе не изученная – это целый народ, говорящий устами своего поэта: душа его сознала сочувствие и сходство между состоянием своим и общенародным чувством; вместе с движениями сердца, которые принадлежат поэту, живо слились движения, свойственные всякому, кто будет в состоянии ему сочувствовать. Оттого всякий – будь только у него хоть несколько тех побуждений, которые наполняют внутренний мир малороссиянина, будет до того проникнут поэзией Шевченка” [13, с. 43]. За спостереженнями М. Тихорського, “восторг, произведенный во всей Малороссии творениями г. Шевченки, особливо последнею поэмою “Гайдамаки”, уже прямо свидетельствует, что это дарование не поддельное, не маленькое, не рядовое” [13, с. 45]. Звичайно, такі оцінки літературних критиків ще не означали творення культу, але вони фіксують факти величезної популярності поезій Шевченка, зокрема серед українців.

Через сто років після народження Шевченка М. Грушевський писав: “Поява першого “Кобзаря” у 1840 році, а потім “Гайдамаків” була справжньою епохою

українського життя. Справедливо зауважив російський критик, що українська література, маючи в лавах своїх Шевченка, уже не мала потреби в будь-якій рекомендації, в будь-яких доказах свого права на існування” [14, с. 358].

За багатьма свідченнями, П. Куліш одразу почав широко й енергійно вихвалити й пропагувати Шевченкову поезію, попри те, що нерідко був про неї значно поміркованішої думки, аніж інші Шевченкові друзі та шанувальники. На Різдвяні свята 1846 року П. Куліш прибув у Київ до друзів-однодумців Кирило-Мефодіївського товариства: М. Костомарова, М. Гулака, А. Марковича та ін. Він пережив велике зворушення і висловив це так: “Молоді наші мрії, здавалось мені, знайшли своє оправдання: царство вищого розуму, царство спасенних задумів мовби вже настало... Справді, наші молоді мрії знайшли в Шевченкові благословенне оправдання, знайшли заруку своєї будучини”. “Се вже був не кобзар, а національний пророк”; кияни “взирали на Шевченка, як на якийсь світильник небесний, і се був погляд праведний”. Для Куліша “сяєво його Духа було чимось надприродним” [15, с. 163]. За свідченням сучасника, “тодішня молодіж з великою пошаною, навіть з побожністю, відносилася до поета” [16].

На думку О. Прицака, народження Шевченка-пророка відбулося 1843 року та усвідомлювалося ним самим [17, с. 33 – 34]. Утім, тоді образ Шевченка-пророка ще не асоціювався однозначно з українською національною ідеєю, тим більше – не був символом української незалежності (таким тоді вважався “зрадливій” гетьман Мазепа) навіть у вузькому колі українофілів.

На думку О. Гриценка, всеросійська (а не лише українська) популярність Шевченка значно зросла (хоча й набрала специфічного характеру) внаслідок арешту й покарання кирило-мефодіївців.

Окремі твори Т. Шевченка доходять і до Західної України. Його ім’я у 1840-х роках уже було відоме інтелігенції Галичини. З особливою силою воно зазвучало в період революції 1848 – 49 рр.

У газеті “Дневник руський” у серпні 1848 р. надруковано без підпису важливу для свого часу статтю “Слово о Русі і її становищі політичеськім”. Тут ідеться про велику роль народних кобзарів, які співали “о давніх добрих часах, о козацтві”, розповідається про Січ, де “знаходив убижище каждый, хто чув у собі відвагу до війни”. Автор статті посилається на творчість Котляревського, Квітки, Гребінки. “З-помеж інших вспом’яну Шевченка, котрий сего дня уважаний єсть яко мученик справи руської вольності. Вознесеніє, глибока знаємість серця людського, ліричність і терпкая іронія, при умнім володінні природженим язиком соединяються в єго твореніях і складають чудесную гармонію. Патріотичеські письма Шевченка звисні суть у всій Малой Русі і Україні і много причиняються до взбудження духа. О! ви, що не вірите в самобитність язика, прочитайте творенія Шевченка” [18, с. 23].

Г. Яблонський, який нелегально прибув у Галичину з Росії і брав участь у революційній боротьбі, надрукував у “Дневнику руському” вірш “Мученикам вольності з р. 1847”, присвячений Т. Шевченку та його товаришам – учасникам Кирило-Мефодіївського товариства.

У виступі на “Соборі учених руських”, називаючи мову “бесідою серця”, М. Устиянович звертався до присутніх: “Аж хочем налюбоватися єї принадами милості, пійдім до Основ’яненка “Марусі”, аж желаєм надивитися ненаглядним єї барв красотам, вержмо око єго всхід сонця; аж хочем узброїтися в кріпость, послухаймо громкого Шевченка...” [18, с. 25].

1857 року закінчилося заслання Т. Шевченка. У березні 1858 р. він повертається до Петербурга, де за ним встановлюють пильний жандармський нагляд. Ім’я Шевченка мало велику популярність в інтелігентних колах Петербурга. Його знали й любили не тільки як поета, але й як політичного борця-мученика, що близько 10 років мучився в тяжкій неволі. За спогадами О. Ананьєва, перебування Шевченка в Петербурзі після заслання було тріумфом: безперестанні запрошування на обіди, вечірки, раути, де всі старалися висловити йому свою прихильність і любов, влаштовувалися один за одним [13, с. 309]. “Боюся, как бы мне не сделаться модной фигурой в Питере. А на то похоже”, – записав поет до свого “Щоденника” [19, с. 249].

Усвідомлення значущості ідей Кобзаря для України відчутне було також і серед представників інших слов'янських народів. "Пророком Малоросії" назвав поета 1858 р. польський студент Київського університету Т. Мрожек у записі до його "Щоденника" [20, с. 39].

У лютому 1860 р. побачило світ друге видання "Кобзаря" Т. Г. Шевченка. У повідомленні про цю подію в журналі "Семейный круг" про автора писали: "перед его гениальностью все покорно склоняют свои головы, и нет ни одного украинского поэта, который даже подумал бы о соперничестве с Шевченко. Нет в Малороссии ни одного порядочного уголка, в котором имя творца Кобзаря не произносилось с уважением и глубокою любовью; в народе поют его песни. Это высшая степень славы... Это — самая видная, самая симпатичная личность Украины нашего времени; на него обращены теперь взоры всех как на представителя народных дум, горя, желаний, радостей" [21, с. 348]. У рецензії на це видання Микола Костомаров зазначав: "Проникаясь поэзией Шевченко, возникает и утверждается мысль и надежда возрождения массы, прежде осужденной на лишения под гнетом предрассудков, от которых мы еще вообще слишком несвободны, хотя и думаем, что освободились, — возрождения массы не только малороссийской, но вообще всякой" [22, с. 428].

М. Павлик згадував про сприйняття галицькою інтелігенцією "Кобзаря" 1860 р. в дуже подібних виразах: "Се зробило в Галичині цілу революцію межі русинами, особливо молодшими. Молодіж руська вмить розхопила Шевченкових "Гайдамак", придбала собі з України й інші його вірші, переписувала їх у тисячах примірників, читала й голосила їх скрізь, вчилася їх напам'ять, і перший раз стала кріпко думати над незavidною народною долею. З Шевченкових творів повів у нас зовсім інший дух" [23, с. 633].

У березні 1861 р., уже під час похорон Т. Г. Шевченка, до багатьох представників інтелігенції (і російської, і української та польської) дійшов біль утрати, усвідомлення того, що вони втратили. У небагатьох промовах біля тіла померлого прозвучала оцінка його творчості [13, с. 319 – 359].

Якщо звернутися до бібліографії літератури про життя й творчість Т. Г. Шевченка, то вже за назвами газетних, журнальних статей можна простежити самий процес творення культу Шевченка в українській самосвідомості, його організаційні засади й тенденції в певній послідовності. Характерно, що від року смерті поета до 1914 р., коли відзначалося його століття, у газетах не згадувалося про які-небудь заходи, приурочені до дня його народження, тоді як від 1861 р. у газетах дуже детально описується його похорон у Петербурзі й процедура перепоховання по всьому маршруту до Канева, щорічно повідомляється про заходи до роковин смерті: панахиди в церквах, літературно-музичні вечори, поминки, промови, доповіді, спогади.

1861 року почав виходити фактично перший український (хоча й двомовний) журнал "Основа", роль якого в популяризації Шевченка та його поезії (а також у започаткуванні творення його культу) важко переоцінити. У 2 числі журналу за 1861 рік з'явився некролог поетові, де говорилося: "Україна відповість стогоном на страшну звістку про смерть нашого батька: так усі звикли називати Тараса. Вона втратила в ньому своє найгарячіше серце, свою славу, свою печаль і відраду, свою хворобу і здоров'я... Могила Шевченка, де б вона не була, буде навіки священною..." . В "Основі" були вперше опубліковані надгробні промови, серед яких помітними є слова П. Куліша, М. Костомарова, В. Білозерського (і не тільки тому, що й сказані, й опубліковані були українською мовою).

У червні часопис повідомив про перепоховання Шевченка в Україні: "Шевченко умер – и когда горестная весть достигла Украины и Галицкой Руси, тотчас увидели, что это было общественным несчастьем, народной утратой. Львовская молодежь носила траур... на своих козацких шапках. В Киеве, Харькове, Чернигове и Полтаве, извещенных о смерти Шевченко по телеграфу, служили панихиды" [13, с. 337].

О. Гриценко стверджує, що творення культу Шевченка як національного поета-пророка, віртуального "батька нації" розпочалося саме на сторінках "Основи" та в середовищі українофільської інтелігенції, яке довкола часопису гуртувалося.

Важливим фактором у формуванні культу Шевченка було те, що у своєму поетичному доробку він фактично створив не лише міфологічну версію української історії, а й кістяк національної міфології – з космогонією та есхатологією (докладно про це в Г. Грабовича [24], О. Забужко [25], О. Гриценка [26]).

Відомий поет і філософ Євген Маланюк справедливо зазначав, що біля витоків першого міфу, який спотворив образ справжнього Шевченка в ХІХ ст., стояли українські “народники”. Саме вони послідовно нав’язували стереотип “кожушного поета” – співця жіночої недолі та майстра чарівних сільських пейзажів. “На тім тлі і в тій атмосфері, – писав Маланюк, – покалічена цензурою і в пень закобзарена суспільством поезія Шевченка обернулася у вельмишановну, але майже мертву реліквію, а образ Шевченка сплотився і завмер народницькою іконою, перед якою відбувалися нелегальні і безнадійно-панахидні відправи” [27, с. 31].

Дещо інакше розвивалася Шевченкова популярність у Галичині. Аналізуючи умови для популяризації Шевченкової поезії в Галичині та на Буковині, О. Гриченко зауважує, що в Галичині “були всі потенційні умови для інтенсивної, до того ж – власне національної культурної “шевченківської” комунікації, яких бракувало в підросійській Україні. Створюваний “Основою” та Старою Громадою симулякр Шевченка як “батька України” отримав шанси стати ідеологічно-культурною реальністю саме в Галичині – шанси тим більші, що саме в 1860-і роки молоде покоління руської інтелігенції, яке вже не задовільняли традиційні “святоюрські” еліти (що були *patochial* і в прямому, і в непрямому сенсі), почало активно шукати нових національних та культурних орієнтирів” [12, с. 114 – 115].

Дослідники пов’язують початок формування культу поета на західноукраїнських землях з березнем 1861 року, коли київський студент-медик В.Бернатович організував у Львові літературний вечір пам’яті Тараса Шевченка, на якому розповів про життєвий і творчий шлях поета та його похорон. Народження культу академік М. Возняк пов’язував з багатьма фактами, зокрема зі святкуванням ювілеїв поета та урочистими літературно-музичними академіями, що їх ініціювала галицька громадськість наприкінці 60-х – на початку 70-х років ХІХ ст.

Пояснюючи, звідки взялася раптова й несподівано міцна любов галичан до наддніпрянця Шевченка, Д. Тянячкєвич удається до стилю біблійних пророцтв: “...Сам Бог дунув животворним духом в наші молоді душі, щоб ми спoznали в Тарасі нашого народного мученика, пророка і добродія, – ото он сам наказав, щоб ми вступили на ту дорогу, котру он Тарасовими устами для нашого народу зазначив, ото он сам нам натякнув, щоб ми в Тарасовім співі почули запознану народну правду...” [12, с. 115].

Швидкій популяризації та акультурації Шевченка на західно-українському ґрунті дуже сприяла активна позиція Ю. Федьковича. Вірш буковинця має промовисту назву: “В день скону Батька нашого Тараса Шевченка, Кобзаря Руси, Мартиря України, предтечі нашої волі і слави” (1866 р.). Д. Тянячкєвич зауважував: “Аж через Федьковича злучені ми навіки с Тарасом і закордонськими нашими братами; тепер по правді Тарас нам батько, а ми його діти, і святі нам ті закони, котрі він дав у своїм “Посланію”. Нема тепер для нас ніякого переділу, бо ми злучені духом і одною святою роботою” [12, с. 116].

У галицькій рецепції Шевченка також присутні й народницький, егалітарний елемент, й елемент соціального протесту, і навіть мученицький ореол, але на перший план тут, як ніде інде, виступає пророча якість Шевченкової поезії й самої постаті, їхнє символічне значення. Шевченко стає символом українськості Галичини й соборності всієї України; його популярність перетворюється на національний культ.

На початку 70-х рр. ХІХ ст. до роковин смерті поета у Львові вийшла брошура О. Партицького з розділами: “Шевченко проти царів-деспотів; проти панів; проти перевертнів; проти церкви-домовини; о просвіті. Починає формуватися канон Шевченка-борця, народного месника й революціонера”. 1876 р. у Галичині виходить одна з перших соціалістичних статей автора Вольховського з багатьма посиланнями на Шевченка, а також статті Драгоманова про Шевченка як передвісника соціалізму. 1872 р. скульптором П. Забілою створюється в Києві

перший бюст Шевченка. А з 1875 р. в газетах повідомляється, що розпочато збір коштів на пам'ятник Шевченка в Кирилівці, і тоді ж друкуються народні перекази про Шевченка, у яких він наділяється надприродними силами.

Доцільно звернути увагу на цей початок нового етапу творення культу Шевченка, а саме широку його інституціалізацію, що відбувалася в Галичині 1860 – 70-х рр. М. Драгоманов згадував: “Те, що в д. Костомарова говорилось усе-таки світською мовою, те в Галичині уже просто перекладалось на церковну – і Шевченко звався і в промовах, і в телеграмах, які посилались щороку в день його смерті, “святим мучеником, пророком і апостолом України-Русі”” [9, с. 341].

Варто відзначити специфічну рису Шевченкової популярності в Галичині – попри всі клятви в любові до поета, його значно більше славили в промовах, молебнях та інших масових дійствах, аніж видавали, читали й просто, по-читацьки любили. Зважаючи на відсутність заборон на “руське слово”, видань шевченкових поезій у Галичині з'являлося загалом не більше, аніж у Росії [12, с. 117].

Сентиментальні народники більше вподобали ту частину шевченкових творів, де змальовано українську природу й козацьку минувшину. Ці народовецькі патріоти не дуже любили згадувати про тих козаків, що цар їх “благородними кістками болота засипав” і “поставив столицю на їх трупах катованих”. Бо це був би заклик до бою. Суспільні й національно-політичні думки й прагнення поета були чужими галицькій інтелігенції. У підручниках для середній шкіл навмисно скорочувались поезії Шевченка, щоб оберігати молодь від бунту. Але “Кобзар” був настільною книгою кожної національно свідомої родини.

1889 року К. Левицький зазначав: “Та в отсім році могли ми ствердити, що в Галичині загалом між народом підніс ся культ Шевченка. Роковини Кобзаря святкувано у всіх головних містах і селах галицької землі. Отсе стало нам очевидним доказом поширення національної свідомости і розуміння великої ідеї Тараса Шевченка. З другого боку ті, що не признавали самостійности руського народу попадали в лють і розпуку” [27, с. 229].

За словами сучасного дослідника А. Жуковського, “Культ Шевченка немало послужився до ствердження єдності Буковини з рештою українських земель, витворення ідеї України” [28, с. 126].

Щороку навесні, у Шевченкові роковини, відбувалися по всіх значних містах Галичини й Буковини “шевченківські академії” з промовами, декламаціями та співами або ж принаймні урочисті молебні. Основною дієвою силою в цьому були “Просвіти” та українські гімназії. 1873 року у Львові засновано Літературне товариство імені Шевченка (згодом НТШ).

Його історичного значення не можна окреслити чисто літературними мірилами. Українська громадськість бачила й надалі бачить в його особі пророка, який своїм натхненним словом торкає й перетворює серце свого народу. Набування світогляду Шевченка нашою нацією – процес повільний, але безперервний. Занадто глибоким та багатим був зміст його творів, занадто сміливими його заклики до народу, задалеко у своєму світогляді генія він випереджав сучасність, щоб люди відразу ж могли сприйняти всі його дари. І тут на перешкоді стояли ще й зовнішні чинники, серед яких жив наш народ. У царській Україні через цензуру спершу ширилися тільки вірші Тараса Шевченка про красу України, про працю селян, про лицарську славу українських козаків. Але з рук в руки передавалися переписи заборонених цензурою творів Шевченка, у яких він таврує злочини російського царизму проти українського народу, закликає до бунту, до боротьби проти деспота, до бою за здобуття незалежної України [30].

Визнання генія відбулося ще за життя поета, а саме в 1840-х рр. Наприкінці XIX ст. постать Т. Шевченка, пройшовши етапи традиціоналізації, була канонізованою своїм народом. І хоча ще за життя він був визнаний сучасниками “батьком”, “пророком”, у посмертних промовах на могилі йому вже пророкувалося вічне безсмертя, усвідомлення величчя генія з народу в часі тривало певний період. Щорічне відзначення дня народження і роковин смерті Кобзаря є своєрідною віхою розвитку національної свідомості українства й певним етапом національно-визвольного руху.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Парубій А. Політика і Міф [Електрон. Ресурс] / Андрій Парубій. Режим доступу: <http://www.parubiy.org/index.php?id=221>
2. Культ Тараса Шевченка как гражданская религия официального Киева [Електрон. Ресурс] / Андрей Полевой. Режим доступу: <http://nctv.in.ua/news/read/kult-tarasa-shevchenko-kak-grazhdanskaya-religiya-oficialnogo-kieva>
3. Нечиталюк М. Штрих до шевченкіани // Жовтень. – 1989. – №5. – С. 118 – 122.
4. Меленчук О. Феномен святкування роковин, присвячених пам'яті Т. Г. Шевченка як соціокультурне явище в боротьбі за українську незалежність у літературно-критичних студіях С. Єфремова// Вісник Черкаського університету. Серія: Філолог.науки. – Вип. 178. – Черкаси, 2010. – С. 5 – 11.
5. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917): у 2 т. : документально-художнє видання / Є. Чикаленко. – Т.1. – К., 2004.
6. Греков Н., Деревянко К., Бобров Г. Тарас Шевченко – крестный отец украинского национализма. – Луганск, 2005. – 268 с.
7. Каревин А. Русь нерусская (как рождалась «рідна мова») – М.: Имперская традиція, 2006. – 224 с.
8. Бузина О. Вурдалак Тарас Шевченко: Интеллектуальный триллер. — К.: Прометей, 2000. — 126 с.
9. Драгоманов М. П. Вибране («...мії задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»). — К., 1991. — С. 341 – 399.
10. Гнатюк Михайло. Шевченкознавчі обрії Івана Франка. // Іван Франко. Шевченкознавчі студії/ Уп. М. Гнатюк. – Львів: Світ, 2005. – С. 5 – 38.
11. Резниченко О. Культ Шевченка в його історичній ретроспективі (дорадянський період) // Артанія Кн. 22. – Харків, 2011. – С. 12 – 15.
12. Гриценко О. Духовний батько нації (Тарас Шевченко) / Герої та знаменитості в українській культурі / Ред. О. Гриценко. — К.: УЦКД, 1999. — С. 97 – 165.
13. Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. — К., 1958. – 439 с.
14. Грушевський М. Історія України з ілюстраціями і доповненнями/ Укладачі Й. Й. Брояк, В. Ф. Верстюк. – Донецьк: ТОВ “ВКФ “БАО””, 2011. – 528 с.
15. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / П. Зайцев. – Нью-Йорк – Париж – Мюнхен, 1955. – 400 с.
16. Вороний М. К. Згадка про Т. Шевченка / Спогади про Тараса Шевченка. К.: Дніпро, 1982. – С. 352 – 353.
17. Прицак О. Шевченко – пророк. – К., 1993. – 39 с.
18. Пільгук І. Літературне відродження на Західній Україні (30 – 50-і роки ХІХ ст.)// Письменники Західної України 30-50-х років ХІХ ст. – К., 1965. – С. 5 – 33.
19. Вічний як народ: Сторінки до біографії Т.Г.Шевченка: Навч.посібник/ Автори-упоряд. О.І.Руденко, Н.Б. Петренко. – К.: Либідь, 1998 – 272 с.
20. Шевченкознавство у Київському національному університеті (1981–2003) (1860—2003). — К.: ВПЦ “Київський ун-т”, 2004. – 322 с.
21. Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії. 1814 – 1861 / За ред. Є. П. Кирилюка. – К., 1982. – 406 с.
22. Костомаров М. І. Твори. — К., 1967. – Т. 2.
23. Кирилюк Є. П. Т. Г. Шевченко, — К.: Держлітвидав, 1959.
24. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: семантика символів у творчості поета. – К., 1991. – 186 с.
25. Забужко О. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. – К.:Абрис, 1997. – 144 с.
26. Гриценко О. Своя мудрість. Національні міфології та “громадянська релігія” в Україні. – К.:УЦКД, 1998. – 183 с.
27. Маланюк Є. Книга спостережень. – К.: Дніпро, 1997. – 236 с.
28. Левицький Кость. Історія політичної думки галицьких українців 1848 –1914.: На підставі споминів і документів / Кость Левицький. – Львів: Накладом власним з друкарні оо.Василян у Жовкві, 1926. – 737 с.

29. Жуковський А. Культ Шевченка в Буковині// Тарас Шевченко і нац. –визв. змагання укр. народу. Збірник матеріалів міжнар. наук. конф. – К., 1998. – с. 126.

30. Цікра Н. Культ Шевченка в духовному житті нації [Електрон. Ресурс]/ Наталя Цікра. Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=oqr9etqpc0Q&feature=related>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вівсяна Інна Анатоліївна – доцент кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми національної консолідації українців, історія суспільно-політичної думки.

УДК 378.046.4

ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

Дмитро ДЕСЯТОВ (Миколаїв)

У статті визначені структурні складові просторової компетентності учнів, виявлено основні шляхи її формування в процесі навчання історії.

Ключові слова: просторова компетентність, методика навчання історії.

В статье определены структурные составляющие пространственной компетентности учащихся, определены основные пути ее формирования в процессе обучения истории.

Ключевые слова: пространственная компетентность, методика обучения истории.

In this article the structural components of the spatial competence of students are defined, the basic ways of its formation in learning history are shown.

Keywords: spatial competence, methods of teaching history.

Постановка проблеми. Одним із способів оновлення освіти, узгодження її із сучасними потребами є перенесення акцентів з процесу навчання на його результати й орієнтація змісту навчання на компетентнісний підхід та створення ефективних механізмів його запровадження. Просторова компетентність належить до загальноновизнаної й стабільної групи предметних компетентностей, які набуває учень у процесі навчання історії. Просторова компетентність присутня в кожній історико-методичній класифікації предметних компетентностей учнів, що вказує на важливість її формування в процесі навчання історії. Проте дискусії, які продовжують точитися серед науковців, указують на відсутність у сьогоденному педагогічному просторі чіткого розуміння суті просторової компетентності учнів. Це у свою чергу веде до невизначеності основних способів її формування під час навчання історії в школі.

Аналіз останніх досліджень. У радянський період розвитку методики навчання історії вміння учнів орієнтуватися в історичному просторі зводилися до вміння “читати” історичну карту [6]. Розвиток подібних просторових умінь забезпечувався найпростішим способом використання історичної карти на уроці – показ учителем під час пояснення навчального матеріалу рік, міст, маршрутів, місць битв. Якщо вчитель використовував карту як джерело нових знань, то він повинен був ніби читати карту, залучаючи до цього процесу самих учнів. Карта в цьому випадку повинна була відігравати роль своєрідного наочного конспекту,